

ВПЛИВ МОБІНГУ НА ФОРМУВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

УДК 316.454.5

О.О. Корабльова,
Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»

Слово “мобінг” походить від англійського “mob”: 1) натовп, юрба; 2) голота, чернь; 3) ватага злодіїв; 4) нападати юрбою, оточувати, юрмитися, товпитися. [1, с. 158]. Поняття “мобінгу” не є новим в контексті професійної діяльності, хоча останнім часом його значення конкретизувалося. Вживання цього слова як психолого-педагогічного терміну зумовлено необхідністю достеменно передати значення цього поняття. Первинне значення мобінгу – це вплив натовпу, але згодом після ретельнішого аналізу перекладу цього слова воно почало відображати досить вузьке психолого-педагогічне явище. Сьогодні **мобінг** – *психічний терор, який здійснює по відношенню до особистості, який проявляється в регулярному та цілеспрямованому завданню фізичної і душевної шкоди людині*. Можна припустити, що мобінг в різних формах існує ще з часів, відколи люди почали об'єднуватись в общини. Але вивчення явища відбувалось лише описово в контексті колективу. Література, яка хоча б якось стосується даної теми, відноситься до кінця 80-90 років минулого століття. Сьогодні майже немає теоретичного матеріалу, який би міг використовуватись соціальним педагогом в процесі вивчення цього явища, а певні уявлення, які ми знаходимо в літературі радянських часів, втратили свою актуальність внаслідок того, що комуністична ідеологія ставить на перше місце інтереси колективу, а сучасна – інтереси кожної особистості. Проте, все частіше, порівняно з минулими роками, сучасні психологи і педагоги почали зустрічатися з явищем мобінгу. Це пояснюється зростанням агресії, егоцентризму, деградації моралі в сучасному суспільстві. Границею прояву агресії групи по відношенню до жертви є смерть. Тобто, окрім позбавлення власної гідності, психічного і фізичного здоров'я, індивід може втратити життя. А життя, здоров'я і право на честь є найвищими цінностями, які офіційно оберігаються Конституцією України, Декларацією про права дитини, Конвенцією про права людини та дитини, різними законами і кодексами. Проте в жодному з документів немає реальнодіючих законів, які могли б зупинити мобінг на етапі, коли агресія колективу, ще не набула прямої фізичної форми (побої, вбивство). Таким чином, враховуючи серйозність наслідків, проблема потребує швидкого вирішення в правовому полі. Можна висловлювати надію,

що дана робота буде початком вирішення цієї проблеми саме на законодавчому рівні.

Сьогодні соціальна педагогіка не займається профілактикою проблем соціалізації верстви жертв мобінгу. А повинна була б. Адже її завданням є вивчення усіх соціальних явищ які так чи інакше впливають на соціалізацію і формування особистості. А будь-який соціальний педагог, який працюватиме з дітьми (які знаходяться в колективі), який працюватиме з класними керівниками неодноразово стикатиметься з гострою проблемою мобінгу, адже вона існує майже в усіх учнівських колективах. Йому, як нікому, потрібно бути проінформованим з цієї проблеми. Таким чином, дивлячись на поширеність явища, серйозність його наслідків, наявності протиріч між практичною потребою і теоретичним станом проблеми, швидкій динаміці зростання мобінгу, можна говорити, що дослідження цієї теми є соціально замовленим і в цьому проявляється його *актуальність*.

Метою статті є дослідження причин та наслідків мобінгу задля зменшення його впливу на соціалізацію і формування особистості.

Проблема мобінгу, як психологічна, була окреслена ще в 70-80-х роках минулого століття у Швеції, потім у Німеччині, Польщі та інших країнах Європи, де йдуть відкриті дискусії, і це має свій позитивний результат. Найбільш широко це поняття висвітлив польський вчений Karl E. Dambach у книзі “Мобінг в школі” (2003 року видання). Нажаль, на сьогоднішній день книга не перекладена на українську мову. Термін “мобінг” відносно недовго користується попитом в українській психології та педагогіці, але вже прижився внаслідок того, що в нас немає аналогу, який би так влучно передавав суть цього явища. За часів СРСР проблемами відносин в колективі займалися педагоги і психологи Москаленко В. Д., Робер М. А., Тильман Ф. тощо. Характерним є те, що до 1990 року дана проблема вивчалася відносно поверхово, а після 1990-1992 років взагалі майже не зустрічається літератури, яка б займалася вивченням конкретно цієї проблеми. В Україні в сучасний період вивченням мобінгу, займалися лише на рівні журнальних публікацій І. Ю Філіппова і О. С. Матвійчук [5], Гогіташвілі Г. Г., Лапін В. М. [2]

Важливим є те, що зі словом “мобінг” пов'язане довготривале виключення особистості, учня, дитини з групи, класу,

колективу. В рамки цього поняття не входить поняття конфлікту між двома учнями, навіть довготривалого, а також ситуація, коли кожен член колективу протягом якогось часу зачіпає дитину, яка, наприклад, підвела групу, клас в естафеті, конкурсі чи волейбольній командній грі.

В процесі роботи ми виокремили зовнішні і внутрішні причини появи мобінгу. Зовнішні причини «на рівні соціуму загалом і групи зокрема» – це причини пов'язані з життєвим циклом колективу, законами існування груп, культурою, мораллю тощо. Тобто ці причини не залежать від індивідуальності особистості.

Внутрішні причини «на рівні особистості» – це причини, які зумовлені особливостями психіки, життєвого досвіду, світогляду, переконань окремого індивіда. Проте основну роль в появі мобінгу відіграють внутрішні причини в той час як зовнішні лише сприяють процесу.

На основі аналізу різних психологічних теорій було виділено наступні зовнішні причини мобінгу: розподіл статусів в колективі, примітивні реакції у спілкуванні, успадкований стадний інстинкт, вікові особливості розвитку, низька загальна культура і мораль, відсутність реальнодіючого правового механізму.

Розглянемо механізм їх взаємодії: коли при процесі розподілу статусів в групі виникає статус відторгнутого і в даному колективі дія негативного соціально-психологічного клімату підсилюється наявністю примітивних реакцій у спілкуванні, успадкованим стадним інстинктом, віковими особливостями розвитку і низьким культурним та моральним рівнем, то є висока ймовірність, що виникне явище мобінгу. Також, можна стверджувати, що мобінг як явище виникає як результат дій даних компонентів, але аж ніяк не можна стверджувати, що наявність усіх компонентів обов'язково спричинює мобінг.

Тобто, можна говорити про те, що навіть при несприятливих вищеописаних умовах, якщо потенційна жертва володітиме певним набором особистісних якостей, механізмів захисту, соціальних умінь, навичок, або, якщо психолог або соціальний педагог допоможе їх вчасно сформувати, то мобінг можна на певному етапі з успішністю ліквідувати або він може і не зародитись. Нам потрібно визначити вміст даного «набору». Для цього ми скористаємось методом «від протилежного»: дослідимо набір якостей притаманних жертві. Ці знання є надзвичайно важливими для нас. Якщо ми будемо знати, через які особливості жертва набула небажаного статусу, ми зможемо розробити програму їх корекції. Тобто потрібно усвідомлювати, які якості і особливості роблять людину потенційною жертвою мобінгу.

З цією метою нами було обрано 6-8 класи з трьох шкіл у м. Хмельницькому (школи № 25, № 11, № 13). Дослідження проводилось на учнях середньої школи не випадково. Адже

саме в цьому віковому інтервалі мобінг проявляється найяскравіше і його найлегше виявити. Спостереження велось протягом 2 навчальних тижнів за п'ятьма класами в школі № 25, чотирма класами в школі № 11 і п'ятьма класами в школі № 13. Жертвами мобінгу вважалися ті особи по відношенню до яких регулярно та цілеспрямовано проявлялася агресія в різних формах і проявах.

Результати дослідження показали, що в 71,4 % класів середньої школи педагоги зустрічаються з мобінгом, що свідчить про масовість цієї проблеми. В отриманих даних виявилась досить цікава особливість: в кожному колективі було лише по одній жертві. Хоча в той же час були особи наближені до цього статусу (відторгнуті). Можна зробити припущення про те, що якщо би з класів, де було б виявлено мобінг, виключити жертв, то особи, наближені до цього статусу, могли стати жертвами. Спостереження виявило, що із загальної кількості учнів (433 осіб) 2,3 % (10 осіб) - жертви мобінгу, і саме на них буде сконцентровано наше подальше дослідження.

На основі бесіди з класними керівниками, шкільним психологом, з жертвами ми мали змогу зробити систематизуючий опис кожної жертви: особливості біографії; зовнішність; умови життя; матеріальне становище тощо. Згідно з результатами досліджень 90% жертв вирізняються чимось від оточуючої групи: 2 жертви – соціальним статусом, матеріальним положенням і зовнішнім виглядом, 5 – зовнішнім виглядом, 1 – станом здоров'я. Тобто 8 з 10 жертв виділяються на фоні інших представників групи.

Підсумувавши отримані дані ми виявили, що усі жертви мають дещо спільне: відмінність від інших (зовні: вага, зріст, колір волосся, в поведінці, по характеру, віруваннях, соціальному статусу, матеріальному забезпеченню), слабкий характер, невміння себе захистити, небалакучість, інтровертованість, часта хворобливість або фізична слабкість, зовнішня естетична непривабливість, неадекватне відношення до групи, частковий аутизм – прагнення до самотності. Великий відсоток жертв – це діти, які прийшли в новий клас і не зуміли адаптуватися. Певний відсоток жертв – діти в яких первинна соціалізація не відбулася.

Усвідомлення своєї своєрідності людиною може приводити або до того, що людина буде занадто самовпевнена, але в більшості випадків (при дії інших факторів) це призводить до зворотного результату – заниженої самооцінки. На основі цих даних можна зробити припущення, що жертвами стають переважно ті особи, в яких занижена самооцінка. Для того, щоб підтвердити або спростувати це твердження, нами було запропоновано усім 10 жертвам відповісти на запитання тесту «Об'єктивність самооцінки». Аналізуючи отримані результати, ми можемо говорити проте, що: в 65 % (6 осіб) випадків в

жертв мобінгу занижена самооцінка; в 30 % (3 особи) випадків в жертв мобінгу дуже низька самооцінка; в 5 % (1 особа) адекватна самооцінка.

Таким чином, інтерпретація результатів тесту допомогла нам підтвердити нашу гіпотезу, що більшість жертв мобінгу – 95 % мають неадекватно занижену самооцінку.

Отже, проаналізувавши і структурувавши отримані дані, можна дійти до думки, що жертвам мобінгу притаманна занижена самооцінка (95 %), наслідком якої є нездатність себе захистити (90 %); хворобливість, фізична слабкість (80 %), і усі 90 % жертв вирізняються на фоні оточуючих.

Але потрібно усвідомлювати, що відмінність особи від оточуючих виражається не лише у неадекватній самооцінці і ворожому відношенню групи, але ми можемо припустити, що часто жертви самі займають досить нетовариську позицію по відношенню до групи. Про вірність нашого припущення ми можемо дізнатись, провівши наступне дослідження за допомогою тесту «Сприймання індивідом групи». Провівши цей тест на 10 жертвах, ми отримали наступні результати: переважна більшість жертв мобінгу – 95% сприймає групу як перешкоду для своєї діяльності або ставиться до неї нейтрально, або сприймає групу, як засіб, що сприяє досягненню тих чи тих індивідуальних цілей.

Проте, окрім усіх названих особливостей, на основі первинного спостереження, ми ще можемо також зробити припущення, що в більшості випадків спостерігалися певні відхилення в поведінці жертв («без емоцій», «в неї не все в порядку з психікою», «у нього дивна поведінка, ходьба, розмова», «він часто неадекватно реагує на події»), які агресорами були визначені, як ті фактори, які провокували їх. Тобто, певні особливості в характері і поведінці також є своєрідним каталізатором мобінгу. З метою виявлення даних характерологічних особливостей була проведена методика Леонгарда-Смішека на 10 досліджуваних нами жертвах мобінгу. Проаналізувавши отримані дані ми виявили, що у 50 % жертв мобінгу тривожний тип акцентуації, у 30 % – дистимічний тип акцентуації, у 20 % – циклоїдний тип акцентуації.

Узагальнивши отримані результати усіх досліджень, ми можемо скласти узагальнений портрет особистості жертви.

Отже, типова жертва мобінгу, це особа з тривожною або дистимічною акцентуацією характеру (знижений фон настрою, побоювання за себе, боязкість, невпевненість у собі, крайня нерішучість, довге переживання невдач, сумніви у своїх діях, пасивна роль у конфліктах, внаслідок беззахисності часто служать мішенню для жартів), яка фізично, морально або соціально не схожа на більшість однолітків, беззахисна, часто хвороблива і фізично слабка, заниженою самооцінкою,

переважно індивідуалістичним і прагматичним сприйманням групи.

Підсумувавши результати спостереження, аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації дослідженої інформації; індивідуальної співбесіди; опитування (анкетування) і тестування, ми дійшли до висновку, що мобінг крайнє негативно впливає на соціалізацію жертви, дезадаптуючи її з усіма витікаючими звідси наслідками, а саме: руйнування або ж затримка формування сфер, в яких здійснюється становлення особистості – діяльності, спілкуванні, самосвідомості.

Розглянувши комплекс наслідків, які витікають з результатів впливу мобінгу на самосвідомість, виявили наступне: неадекватне сприйняття власної індивідуальності – занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність; неадекватне сприйняття реальності – захисні психологічні механізми; тривога, стрес, фобії, депресії, неврози, страх; відхилення в поведінці – адиктивна, антисоціальна (крайньої формою якої є кримінальна), суїцидна, конформістська, фанатична, аутизм; залежності: алкогольна, тютюнова, наркотична, психологічна і т.д.; агресивність (крайньої формою є садизм). Також наслідком в деяких випадках можуть бути різні психічні захворювання (наприклад, шизофренія). Наслідки мобінгу в сфері спілкування включають порушення комунікативних здібностей (крайнім випадком є розлади мовлення), страх спілкування з людьми, крайню недовіру до людей, відсторонення від спілкування з колективом (в школі це проявляється у вигляді прогулів). В сфері діяльності мобінг має як негативні наслідки: зменшення активності діяльності і зниження її ефективності (зниження успішності, втрата доходів) так і позитивні: підвищення мотивації до успіху.

В контексті організації соціальними педагогами (практичними психологами) роботи з проблемою мобінгу рекомендуємо дотримуватися наступного алгоритму:

створення умов недопущення явища;
діагностика наявності мобінгу і його реальних та потенційних жертв;

профілактична робота з колективами і з особами в яких є висока ймовірність стати об'єктом явища;

швидке і грамотне роз'єднання жертви (підлітка) з відповідними стресовими впливами;

індивідуальна і групова психологічно – корекційна робота з жертвами мобінгу (створення психологічно-педагогічної корекційної програми, її виконання та аналіз ефективності) і колективом, в якому зародилось явище.

Соціально-педагогічна робота з проблемою мобінгу розпочинається з її профілактики: просвітницької роботи, розроблення і впровадження «антимобінгової політики», що сприяє створенню умов недопущення явища.

Основними формами просвітницької роботи є виступи на батьківських зборах; лекції в яких розповідається про причини зародження мобінгу, його наслідки для формування особистості; «круглі столи і семінари» націлені на обговорення проблеми мобінгу в колективах; індивідуальні і групові консультації).

«Антимобінгова політика» складається з двох етапів.

Перший етап, найвідповідальніший, полягає в тому, щоб визнати, що така проблема існує. Визнання проблеми в рамках школи вимагає, щоб хтось узяв на себе ініціативу сказати про її існування і про роботу з нею. Робота з утиском може бути ефективною тільки тоді, коли певна група або школа як ціле визнає проблему і погоджується з тим, що важливо змінити ситуацію. Краще, якщо людина, яка керуватиме цим, володіє адміністративною владою. Поки не буде досягнута згода, починати роботу сенсу немає.

Головний аргумент ініціативної групи для неприєднаних членів шкільного співтовариства наступний: «Якщо ви нічого не робите для вирішення проблеми, ви самі стаєте її частиною». Важливо, щоб до співробітників школи приєдналися учні і їх батьки. На початку потрібно визначити масштаб проблеми. Хорошим способом, на думку А. М. Хорна, Т. В. Сейджера, може бути опитування учнів про те: чи були у них до цих пір проблеми в школі; чи є у них неприємності в даний час; чи знають вони кого-небудь, у кого є неприємності; якщо вони особисто в даний час не мають яких-небудь проблем, то чи випробовують страх за свою безпеку взагалі [3, 4].

Подібне опитування необхідно провести і серед вчителів. Потім порівняти результати двох опитувань і зіставити їх з інформацією, отриманою від батьків (опитування батьківської заклопотаності).

Другий етап – визначення проблеми. Не може існувати в кожній школі уніфікованих ознак визначення проблеми. Проте, ініціативна група дорослих і дітей повинна визначити: суть, серйозність, частоту проблеми; привести відповідні приклади. Після цього необхідно розробити сумісний план дій.

Наприклад: створення атмосфери нетерпимості до будь-якого акту насильства в школі; краще спостереження за хилами, кімнатами відпочинку, їдальнями; відповідна виховна робота по класах в режимі вільної дискусії; розробка етичного кодексу школи; ясно виражене очікування, що учні повідомлятимуть про порушення або адміністрації, або консультантам; створення консультантами груп підтримки для жертв мобінгу.

Профілактична робота шкільного психолога загалом націлена на попередження виникнення мобінгу, створення сприятливого психологічного клімату у школі взагалі і в кожному класі зокрема. Психолог (соціальний

педагог) повинен уважно ставитися до проблеми взаємостосунків у школі, оптимізуючи форми спілкування у педагогічному і учнівському середовищі. Він повинен допомагати розв'язувати конфлікти і суперечки, сприяти адаптації учнів.

Паралельно з профілактикою явища проводиться діагностика наявності мобінгу і виявлення його жертв.

При визначенні осіб, які можуть стати жертвами мобінгу соціального педагога повинні насторожити: складнощі інтегрування особи в групі; несхожість на інших; наявність міжособистісних конфліктів; проблем спілкування (відсутність спільної мови з батьками, вчителями, однолітками, замкненість, низька культура спілкування); проблем становлення рис характеру; прояви агресивності; неадекватна самооцінка; низька саморегуляція.

Виявивши мобінгову ситуацію соціальному педагогу слід:

- сприйняти випадок або розповідь серйозно;

- якнайскоріше прийняти міри спрямовані на ліквідацію явища;

- підбадьорити потерпілого, не дати йому відчувати себе винним у ситуації; запропонувати постраждалому допомогу і підтримку – зробити так, щоб кривдник (колектив) зрозумів, що ви не схвалюєте його (їхню) поведінку;

- постаратися зробити так, щоб кривдник (колектив) побачив точку зору жертви;

- попередити про відповідальність, або покарати кривдника (ініціаторів мобінгу);

- пояснити колективу причини недопущення подібного ставлення до своїх ровесників.

Соціальний педагог (практичний психолог) може допомогти жертві мобінгу, забезпечуючи наступне:

- нормальність: підтримуйте нормальний статус дитини в класі;

- тепле ставлення: використовуйте вияви теплого ставлення (нехай у вашому голосі відчувається тепло);

- схвалення: кивніть, підморгнийте дитині аби підкреслити значущість дитини, почуття її цінності, прийняття.

- почуття приналежності та включеності: демонструйте роботу дитини, втягуйте дитину в дискусії тощо;

- підтримку: спочатку дитина може хотіти, щоб їй говорили, що вона повинна робити і як реагувати, поки вона не зможе мобілізувати власні ресурси;

- безпеку й конфіденційність: не обговорюйте деталі того, що трапилося з дитиною, будь з ким (переживання дитини не призначені для персоналу);

- поведінкові обмеження: деструктивна й антисоціальна поведінка повинна твердо й постійно засуджуватися;

- заохочення і стимуляцію: доступність цікавого матеріалу для читання і художня

творчість (наприклад, малювання) - це можливість для дитини висловити свої почуття.

Соціальний педагог (практичний психолог) може використати наступні твердження при консультуванні жертв мобінгу:

- «Я тобі вірю».
- «Мені шкода, що це з тобою трапилось».

- «Це не твоя провина».
- «Добре, що ти мені про це сказала».
- «Деякі діти так поведуться (назвіть характер поведінки), коли вони почувають себе... (назвіть, як дитина може почувати себе, наприклад, сумно, самотньо)».

- «Діти, які стикаються з такою проблемою, іноді... (назвіть поведінку)».

- «Коли це (назвіть поведінку) відбувається, у дітей звичайно буває дуже багато турбот».

- «Ти не будеш так себе почувати завжди. Але тобі може знадобитися допомога, підтримка, щоб подолати це сьогодні».

- «Я постараюся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека».

Для підготовки соціальних педагогів та психологів, які працюють з проблемою мобінгу, ми пропонуємо ряд рекомендацій:

1. Тримайте ситуацію під контролем

- Строгий контроль за "гарячими точками" мобінгу (коридори, їдальні).

- Переконайтеся в тому, що весь шкільний персонал підготовлений і має всі повноваження (особливо обслуговуючий персонал), необхідні для ефективного виконання їх обов'язків.

- Складіть "шаховий" графік обідніх перерв.

- Складіть "шаховий" розклад дзвінків, зменшить час перебування поза школою.

- Розділіть ігровий майданчик на маленькі ігрові ділянки.

2. Реєструйте усі випадки мобінгу:

- для запису всіх випадків мобінгу повинна використовуватися методика реєстрації;

- у звичайних і (або) серйозних випадках призначена людина повинна вести докладний каталогізований звіт;

- про серйозні випадки необхідно повідомляти;

- батьків залучених дітей слід проінформувати, щоб вони могли підтримати свою дитину і школу;

- батьки повинні знати, з ким можна зв'язатися з приводу випадків мобінгу, про яких їм стало відомо.

3. Проведіть соціально-педагогічну і корекційну роботу із жертвами мобінгу:

- створіть клімат психологічного комфорту для отримання жертвами

- мобінгу позитивного досвіду підтримки і довіри;

- допоможіть сформувати психологічні навички упевненої поведінки, розвинути впевненість в собі, позитивне само сприйняття;

- допоможіть розвинути навички конструктивного спілкування, комунікативну компетентність;

- мінімізуйте відчуття людиною своєї самотності шляхом розвитку відчуття приналежності до групи;

- підвищить рівень емоційної комфортності шляхом зниження тривожності

4. Працюйте із колективом в якому зафіксовано явище мобінгу в напрямку зниження агресивності, формування толерантності, емпатійності в учнів з метою вторинної профілактики виникнення мобінгу.

5. Пам'ятайте: якщо мобінг не вдалося попередити і ліквідувати то соціальному педагогу слід діяти «операційним» шляхом - вилучити жертву з колективу (перевішивши в іншу клас або школу).

Отже, ми вважаємо, що використання в контексті організації соціальними педагогами (практичними психологами) роботи з проблемою мобінгу, розроблених нами рекомендацій щодо створення умов недопущення явища; діагностики наявності мобінгу і його реальних та потенційних жертв; профілактичної роботи з особами в яких є висока ймовірність стати об'єктом явища; індивідуальної і групової психолого-корекційної роботи з жертвами мобінгу і колективом, в якому зародилось явище повинно підвищити ефективність соціально-педагогічної роботи спрямованої на попередження і ліквідацію мобінгу в учнівських колективах, мінімізацію його впливу на соціалізацію особистості.

Проведене теоретико-експериментальне дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Напрямок подальших наукових пошуків може стати дослідження індивідуальних особливостей об'єктів і суб'єктів мобінгу, розробка нормативно законодавчих актів з метою попередження і ліквідації явища.

Список використаних джерел

1. Англо-український та українсько-англійський словник.-2-е вид., випр. та доп. – К.: 2006.- 632 с.

2. Гогіташвілі, Г. Г., Лапін, В. М. Стрес і мобінг як причини травматизму // Безпека життєдіяльності.- 2005.- №8.- С. 14-17

3. Психологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ За заг. ред. М. С. Корольчука.- К.: Ельга, Ніка – Центр, 2005.- 320 с.

4. Савчин, М. В. Соціальна психологія – Дрогобич: Відродження, 2000.- 274 с.

5. Філіпова, І. Ю., Матвійчук, О.С. Мобінг як психолого-педагогічна проблема // Практична психологія та соціальна робота. – 2006.- № 2. – С. 74-75.